

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Розкриваються сутність процесу правової соціалізації, його рівні, об'єктивні й суб'єктивні чинники, раціональний та емоційний компоненти правового виховання. Автор підкреслює, що результатом правової соціалізації особистості є формування правової культури.

Ключові слова: *правова культура, правова соціалізація, правосвідомість.*

Раскрываются сущность процесса правовой социализации, его уровни, объективные и субъективные факторы, рациональный и эмоциональный компоненты правового воспитания. Автор подчеркивает, что результатом правовой социализации личности является формирование правовой культуры.

Ключевые слова: *правовая культура, правовая социализация, правосознание.*

This article shows the essence of legal socialization process, its levels, its objective and subjective factors, rational and emotional components of political upbringing were discovered in this article. The author emphasizes that the result of legal socialization is the forming of a legal culture.

Key words: *legal culture, legal socialization, legal consciousness.*

Формування правової культури українського суспільства є найважливішим завданням сьогодення, що зумовлене намаганням України приєднатися до сім'ї європейських націй, розбудувати вільне демократичне суспільство та правову державу. Проблему формування правової культури досліджували філософи, правознавці, педагоги: В. Головченко [1], В. Оксамитний [2], М. Подбerezький [3], Р. Сербін [4] О. Скакун [5], А. Скуратівський [6], С. Сливка [7], М. Цвік [8], М. Щербань [9] та ін. У працях цих науковців розроблено теоретико-методологічні й емпірико-практичні проблеми формування правової культури як суспільства в цілому, так і його окремих соціальних груп.

У літературі відзначається складність дослідження проблеми формування правової культури, що зумовлене неоднозначністю та багатогранністю цього поняття. Як стверджує С. Комаров, у науковій літературі налічується понад 250 визначень правової культури [10, с. 241]. Такий стан справ можна пояснити тим, що в кожному окремому випадку наукового дослідження поняття правова культура використовується в певному змістовому контексті. Тому, хоча в багатьох наукових працях зберігаються певні спільні ознаки у визначенні поняття правової культури, але в кожному окремому

випадку перед ученими постає завдання — дослідити правову культуру відповідно до конкретного контексту розвитку суспільства.

Водночас ні в кого з дослідників не викликає заперечення те, що правова культура є феноменом, який утворився на ґрунті синтезу права та культури. Унаслідок цього дослідження правової культури потребує аналізу цих базових категорій, що визначають явища, завдяки взаємодії яких виникає цей суспільний феномен. Відповідно до цього намітилися два основні підходи до трактування цього поняття: правовий і культурологічний та, відповідно, два розуміння сутності цього суспільно-правового явища.

У межах правового підходу поняття правової культури трактується з точки зору права, тобто право є провідним компонентом, а культура підпорядкованим. У пострадянському суспільствознавстві ще й досі домінує правовий підхід до розуміння сутності цього феномену. Це спричинене тим, що в попередній (радянський) період проблема правової культури розроблялася переважно в юридичній науці. У контексті правового підходу зміст даного поняття, хоча й характеризується рухливістю (внаслідок як неоднозначності розуміння права, так і не завжди чітких меж між правовою культурою і правом або правовою культурою та культурою взагалі), але ґрунтується на тому, що правова культура є, передусім, способом організації правової сфери (життя) суспільства. У юридичній науці панує думка про те, що вивчення правової культури суспільства потребує аналізу його правового життя «під певним кутом зору» [11, с. 330]. У юридичній літературі перші визначення правової культури орієнтувалися на суб'єктивні інтелектуальні елементи: рівень знання та розуміння права тощо (С. Алексєєв [12; 13], О. Лукашева [14; 15] та ін.). У межах правового підходу поняття «правова культура» використовується для характеристики всієї правової матерії. Так, російський науковець В. Нерсєсянц ототожнює правову культуру з «... усією правовою надбудовою суспільства» [16, с.409], інший російський науковець В. Лазарєв — з правовою системою суспільства [17, с.168]. Аналізуючи структуру правової культури, А. Піголкін вирізняє такі її компоненти: правові ідеї, правові норми й інститути, правові вчинки, правові установи. Відповідно до цього вирізняють чотири стани культури: ідеолого-психічний; нормативний, що фіксується сукупністю норм права; поведінковий, який указує на характер правових дій; об'єктивований, що закріплює результати правової діяльності [18, с.148-149]. Проте таке трактування правової культури мало чим відрізняється від попередніх, оскільки воно повністю продукує конструкцію правової системи суспільства, що прийнята в радянській загальній теорії права.

Натомість у межах культурологічного підходу поняття правової культури трактується з точки зору культури, тобто культура є головним суб'єктом цього явища, а право — предикатом. Ця обставина

зумовлює ширший зміст цього поняття. Якщо в межах правового підходу права культура тлумачилася як феномен правової системи, то в межах культурологічного — як явище, притаманне не тільки правовій сфері, а таке, що пронизує всю систему суспільних відносин. Культурологічний підхід до трактування сутності правової культури характерніший для Західної науки, де теорія культури набула значно глибшої розробки, ніж у Радянському Союзі. На відміну від радянського суспільствознавства, яке трактувало культуру з класово-ідеологічних позицій, плюралізм Західної науки сприяв дослідженню різнобічних аспектів цього складного суспільного явища. Відповідно проблема правової культури на Заході відобразилася у філософії, соціальній антропології, політичній науці й інших соціальних дисциплінах, що власне і сприяє широкому трактуванню цього поняття. Так, американський учений Дж. Белл визначає правову культуру як «... специфічний шлях (way), завдяки якому цінності, практика та концепції інтегруються в дії правових інститутів та в тлумачення правових текстів» [19, р. 70].

У контексті цього дослідження права культура розглядається як продукт правової соціалізації особистості. Метою статті є розкриття сутності правової соціалізації особистості як процесу формування її правової культури. Реалізація цієї мети передбачає використання біхевіористського підходу до розуміння сутності правової культури, в межах якого права культура тлумачиться як сукупність стереотипів правової свідомості та поведінки.

Права соціалізація є невід'ємною складовою загальної соціалізації особистості. Таким чином, права соціалізацію можна визначити як перманентний процес залучення людини до правовідносин, формування в неї правосвідомості та правомірної поведінки. Варто також погодитися з В. Головченком і О. Погьомкіним, які розглядають права соціалізацію як «... процес, завдяки якому люди вчаться думати і вести себе відповідно до засвоєння та активного відтворення соціально-правового досвіду, набутого в умовах спілкування з іншими людьми і суспільством в цілому, а також різних видів суспільно-правової дійсності» [20, с.103]. Права соціалізація людини детермінується багатьма чинниками різних рівнів.

На макрорівні (рівні всього суспільства) формування правової культури зумовлене характером національної правової системи, типом політичного режиму, домінуючими соціально-економічними відносинами, змістом національної культури, яка виникла в процесі історичного розвитку суспільства.

На мезорівні (рівні великих соціальних груп) — місцем тієї чи іншої групи в соціальній структурі суспільства, особливостями її соціального та правового буття. На цьому рівні на людину великий вплив чинить соціально-професійне середовище, яке зумовлює

формування відповідного рівня правосвідомості та відповідного типу правової поведінки.

На мікрорівні (рівні малих соціальних груп) є особливостями правосвідомості родини, трудового колективу, неформального спілкування.

Останнім часом, у зв'язку з розвитком процесу глобалізації сучасного світу та переходом до інформаційного етапу розвитку людської цивілізації, все більше впливають на формування правосвідомості чинники мегарівня (міжнародного життя): демократизація сучасного світу, міжнародне право, міжнародні конфлікти, кризи тощо.

Усі чинники, що впливають на формування правосвідомості особистості та її правомірної поведінки, поділяються на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних належать такі, що не мають своєю безпосередньою метою формування правової культури, проте тим чи іншим чином здійснюють вплив на процес правової соціалізації. На процес правової соціалізації особистості впливають соціально-економічна та соціально-політична ситуація в країні, рівень добробуту населення, характер політичного режиму, особливості національної культури тощо. Суб'єктивний чинник утілюється в діяльності, яка має своєю метою формування правосвідомості та правомірної поведінки. Суб'єктивний чинник, насамперед, унаочнюється в правовому вихованні. Правове виховання слід визначити як процес цілеспрямованого та систематичного впливу на правосвідомість людини з метою вироблення в неї стереотипів правомірної поведінки, відповідних даній правовій системі. Цілеспрямованість та систематичність є тими елементами, що вирізняють правове виховання із загального процесу правової соціалізації. Правове виховання ґрунтується на двох взаємопов'язаних компонентах: раціональному й емоційному.

Раціональний компонент правового виховання втілюється в правовій освіті та правопросвітницькій діяльності. Через правову освіту громадяни отримують системне уявлення про право, що дозволяє їм оцінювати свої та чужі вчинки з правової позиції. Правова освіта в цивілізованих суспільствах є невід'ємною складовою всіх щаблів загальної системи освіти. Вона починається ще в дошкільних закладах, де дітей ознайомлюють з елементарними правилами поведінки в суспільстві (наприклад, правилами дорожнього руху). У середній школі основи правових знань учні здобувають через загальні та спеціальні суспільствознавчі дисципліни. У системі середньої освіти України різні аспекти правових знань містять історія України, де є питання, присвячені конституційному будівництву, розробці та прийняттю інших фундаментальних законодавчих і підзаконних актів та практики їх реалізації.

У вищій школі обсяг правових знань значно розширюється і набуває системнішого характеру. З 1992 р. до 2009 р. нормативною дисципліною вищої школи (такою, що є обов'язковою для вивчення студентами всіх спеціальностей та форм навчання) було «Правознавство», мета якого — надати студентам системні знання про право, його галузі, найважливіші норми та процедури. На жаль, у минулому році наказом колишнього міністра освіти та науки І. Вакарчука «Правознавство», як і деякі інші навчальні дисципліни, що відіграють важливу роль у соціалізації майбутніх фахівців (політологія, соціологія, релігієзнавство), було вилучено з переліку нормативних курсів. Окрім загального курсу правознавства, в багатьох ВНЗ викладають спеціальні курси, конче необхідні для фахової підготовки студентів (трудове право, авторське право, екологічне право тощо). Різні аспекти правового знання студенти здобувають також під час вивчення інших курсів гуманітарних та професійно-орієнтованих дисциплін.

Раціональний компонент правового виховання втілюється в життя також через правопросвітницьку діяльність, що проводять різні установи гуманітарного профілю (зокрема й бібліотеки), засоби масової інформації та громадські об'єднання, які організують цикли лекцій з правової тематики, виступи правознавців перед населенням, юридичні консультації, друкують статті з питань правових відносин у газетах та журналах, створюють теле- та радіопрограми правовиховної спрямованості. Правопросвітницька діяльність є великим підпр'ям правової освіти, проте, не може підмінити її, оскільки вона, зазвичай, має фрагментарніше наповнення та, відповідно, менш системний характер.

Емоційний компонент правового виховання виявляється у створенні відповідної морально-психологічної атмосфери, яка має сприяти формуванню правосвідомості громадян, закріпленню норм права в внутрішній структурі індивідів. Емоційний компонент втілюється у життя через різні ритуали (наприклад, урочисте вручення молодим людям паспортів громадянина України, що має закріпити в їх свідомості відчуття причетності до національної політичної та правової системи); заохочення правомірної діяльності через подяки та нагороди; святкування Дня незалежності України та Дня Конституції України; святкування ювілеїв видатних правозахисників, чий спосіб життя пропонується громадянам для наслідування.

Практика довела, що найбільший ефект правового виховання особистості досягається в тому разі, коли його раціональний та емоційний компоненти органічно поєднуються один з одним. Універсальним показником ефективності правового виховання є адекватна до норм національного та міжнародного права поведінка громадян.

Одним з найважливіших завдань правового виховання є виправлення деформацій правосвідомості окремих осіб [21, с. 215]. Деформація правосвідомості особи здатна нанести шкоду правовому регулюванню суспільних відносин, призвести до порушення прав і свобод людини, що підриває віру в правовий порядок. Навіть коли такі прояви не спричиняють юридичної або моральної відповідальності, то це призводить до правового нігілізму, навмисного порушення правових приписів, масового невиконання правових норм, прийняття протиправних нормативних актів, безкарності та спонукає суб'єктів до порушень законів у майбутньому. Від того, наскільки вдасться виправити деформації правосвідомості, багато в чому залежить розвиток суспільних відносин.

Подолання правового нігілізму є актуальною проблемою розвитку українського суспільства й має винятково важливе значення для формування правової культури. В умовах переходу суспільства від тоталітаризму до демократії відбувається ослаблення репресивного механізму держави. При цьому адекватної заміни страху миттєво знайти насправді неможливо. Виникає досить цікава ситуація: громадяни, втративши «священний страх» перед державою, починають досить критично ставитися й до державного апарату, і до встановлених ним правил поведінки (офіційного права). Не маючи відчутної вигоди від правомірної поведінки та водночас значною мірою звільнившись від страху перед неминучістю покарання, громадяни починають зіставляти свою поведінку не із загальнозначущими правилами, закріпленими в нормах права, а з очікуваною вигодою або з передбачуваною небезпекою планованого вчинку. У подібній ситуації право значною мірою втрачає свої загальну значущість і результативність. Відповідно, посилюється правовий нігілізм, що виражається як у пасивних, так і в активних формах.

Правовий нігілізм сприяє деформації правової культури, під якою розуміють зовнішні форми поведінкової активності, які доводять, що суб'єкт правової поведінки не вважає необхідним для себе звіряти власну поведінку з правовими установками і демонструє своє зневажливе або негативне ставлення до них [22, с. 2]. Нігілізм у широкому розумінні означає заперечення загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм, культури тощо. Найпоширенішими формами правового нігілізму є: а) недотримання і невиконання вимог законів та інших нормативно-правових актів; б) підміна законності політичною, ідеологічною чи прагматичною доцільністю; в) отождолення права з фактичною діяльністю владних структур; г) відсутність поваги до суду.

Ігнорування сутнісних засад правової культури в соціальному управлінні, регулюванні (через відсутність відповідних законів чи прогалин у законодавстві) призводить не лише до послаблення ці-

леспрямованого впливу на суспільне життя, розбалансування соціальних взаємозв'язків, а й руйнує основи життєдіяльності взагалі [23, с. 119]. Одним із запобіжників цього є системна робота, спрямована на підвищення рівня правової культури.

Таким чином, головний результат процесу правової соціалізації полягає у формуванні правової культури. Окремим випадком правової соціалізації є правове виховання, яке із загального процесу правової соціалізації вирізняє цілеспрямованість та систематичність. Результативність правової соціалізації визначається кореляцією між дією об'єктивних чинників цього процесу та правовим вихованням (суб'єктивним чинником), а також здатністю суб'єктів виховання органічно поєднувати раціональні й емоційні чинники правовиховної діяльності. Найважливішими завданнями в процесі правового виховання є виправлення деформацій правосвідомості окремих осіб, подолання правового нігілізму. Головним критерієм ефективності правового виховання є відповідність правової свідомості та правової поведінки особистості діючим у суспільстві нормам права.

Перспективами подальших досліджень є вивчення формування в суспільстві правової культури, зокрема фахівців бібліотечного профілю.

Список літератури

1. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді / В. Головченко // *Право України*. — 2004. — №10. — С. 120–123.
2. Оксамытний В. В. Правовое воспитание — важный фактор формирования социально активной личности / В. В. Оксамытний. — К. : *Наук. думка*, 1979. — 327 с.
3. Подберезський М.К. Формування правової культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук / М.К. Подберезський ; Академія пед. наук України. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. — К., 1997. — 37 с.
4. Сербин Р. А. Правова культура — важливий фактор розбудови державності: автореф. ... канд. юр. наук / Р. А. Сербин, Нац. академія внутрішніх справ України. — К., 2003. — 15 с.
5. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : *Эспада*, 2002. — 504 с.
6. Скуратівський А. В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Скуратівський ; Нац. акад. внутрішніх справ України. — К., 2004. — 16 с.
7. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник / С. С. Сливка. — К. : *Атіка*, 2001. — 304 с.
8. Цвік М. В. Сучасне праворозуміння — методологічна основа правової науки / М. В. Цвік // *Методологічні проблеми правової науки* :

- матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 13-14 грудня 2002 р. / упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. — Х. : Право, 2002. — С. 124–132.
9. Щербань М. П. Формування правової культури студентів вищих аграрних закладів I-II рівнів акредитації: автореф. дис. ... канд. пед. наук / М. П. Щербань ; Ін-т вищої освіти Академії пед. наук України. — К., 2005. — 20 с.
 10. Комаров С. А. Общая теория государства и права : курс лекций / С. А. Комаров. — М., 1996. — 314 с.
 11. Теория государства и права / отв. ред. В.Д. Перевалов. — Екатеринбург, 1994. — 423 с.
 12. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. — М., 1966. — 187 с.
 13. Алексеев С. С. Специально-научные теории в советском правоведении / С. С. Алексеев // Теоретические проблемы истории права. — Тарту, 1989 — С. 16–23.
 14. Лукашева Е. А. Правосознание, правовое воспитание и правовая культура / Е. А. Лукашева // Советское государство и право. — 1976. — № 1. — С. 129–137.
 15. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность / Е. А. Лукашева. — М., 1986. — 263 с.
 16. Проблемы общей теории права и государства / под ред. В. С. Нерсесянца. — М, 1999. — 406 с.
 17. Общая теория права и государства / под ред. В.В. Лазарева. — М., 1997. — 324 с.
 18. Общая теория права / под ред. А. С. Пиголкина. — М., 1995. — 384 с.
 19. Bell J. English Law and French Law — Not so Different? / J. Bell // Current Legal Problems. — 1995. — Vol. 48. — Part 2. — P. 80–101.
 20. Головченко В. Правові механізми формування правосвідомості студентів / В. Головченко, А. Потьомкін // Право України. — 2006. — №9. — С. 100–103.
 21. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. — Х. : Право, 2007. — 248 с.
 22. Абдигалиев А. У. Деформация правовой культуры: понятие, последствия, 2006. пути преодоления / А. У. Абдигалиев // История государства и права. — 2006. — №3. — С. 2–12.
 23. Скутарівський А. Взаємозв'язок правової культури і соціального буття в процесі суспільної трансформації / А. Скутарівський // Право України. — 2004. — №1. — С. 118–121.

Надійшла до редколегії 30.11.2010 р.